

мастеров-ремесленников при ПТУ и ремесленных центрах. Большую работу ведут не только оазисные школы вышивки, но и известные в нашей стране школы Бойсуна, Нуроты, Шахрисабза. Студентам,

изучающим вышивку, необходимо получить представление об истории вышивки, видах вышивки, технологиях шитья, инструментах, используемых мастерами.

Использованная литература:

1. С.С. Булатов. Узбекское народное декоративное искусство. Учебное пособие. Т. 1991 г.
2. Э.Г.Хасанов, М.Акромходжаева, Р.Акромходжаева. Методическое применение «Вышивка», Ташкент-2004 г.
3. А.И. Воробьев «Дидактика трудового политехнического образования».
4. Н.С. Шарипов, А.И. Воробьев, Н.А. Муслимов, М. Исмаилова. «Педагогика профессионального образования». Ташкент 2005 г. 58 страниц.

MILLIY QADRIYATLAR TIZIMIDA XALQ O'YINLARINING O'RNI VA AHAMIYATI

Turdimuratov Yangiboy Allamuratovich

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Email: new_rich80@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy qadriyatlarimizning ajralmas qismi hisoblangan xalq o'yinlarining jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida tutgan o'rni va ahamiyatini o'rganish va tadqiq etishning dolzarbligi va zarurati, ularni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: milliy qadriyatlar, xalq o'yinlari, an'analar, an'anaviy o'yinlar, urf-odatlar, etnosport, YUNESKO, sivilizatsiya, ko'chmanchilar o'yinlari, madaniy muloqot.

Аннотация: В данной статье анализируется актуальность и необходимость изучения и исследования роли и значения народных игр, которые являются неотъемлемой частью наших национальных ценностей, в процессе исторического развития общества, а также проводимая работа по их организации и проведению.

Ключевые слова: национальные ценности, народные игры, традиции, традиционные игры, этносport, ЮНЕСКО,

цивилизация, игры кочевников, культурная коммуникация.

Abstract: This article analyzes the relevance and necessity of studying and researching the role and significance of folk games, which are an integral part of our national values, in the process of historical development of society, as well as the ongoing work on their organization and conduct.

Keywords: national values, folk games, traditions, traditional games, etnosport, UNESCO, civilization, nomad games, cultural communication.

Har qaysi xalq yoki millat ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar, ko'hna tarixiy yodgorliklar muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Mustaqillik yillarida milliy an'ana va qadriyatlarimizni asrab-avaylab, kelajak avlodga bekam-u ko'st yetkazishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbek xalq milliy o'yinlari o'zining uzoq o'tmishi, boy tarixiga

ega bo'lgan, ajdodlardan avlodlarga meros sifatida o'tib kelayotgan, ma'naviy boyligimiz, qadriyatlarimizdan sanaladi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgan dastlabki kunlardan boshlab, milliy qadriyatlarimiz, an'ana-yu udumlarimiz, shu jumladan, xalq o'yinlarini qayta tiklashga katta e'tibor qaratildi.

Xalq o'yinlari o'zida milliy madaniyat va mentalitetni aks ettiradi. Uzoq o'tmishdan kelib chiqqan xalq o'yinlari milliy madaniy merosning ajralmas qismi bo'lib, o'z tarixiga ega. Shu bois xalq o'yinlarining jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida tutgan o'rni va ahamiyatini tahlil qilish va tadqiq etish, ulardan hozirgi zamon yoshlarini tarbiyalashda foydalanish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Xalq o'yinlarini xalq an'analari, urf-odatlar, turmush tarzini o'ziga singdirgan xalqning ko'p asrlik tarixiy taraqqiyoti mahsulidir, deyishimiz mumkin. Ular jamiyat hayotida o'ziga xos ma'lum o'rin egallaydi. Ba'zi o'yinlar bizgacha o'zgarmagan holda yetib kelgan bo'lsa, boshqalari zamonaviy jamiyatning ma'naviy va moddiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'zgarishlar va yangilanishlarga duch kelgan [10, 721].

Dunyoning qator mamlakatlarida, ayniqsa, Osiyo, Yevropa, Afrika xalqlarining milliy o'yinlari tarixini, u bilan bog'liq an'analarni lokal yoki etnik klassifikatsiyalar asosida ilmiy, amaliy jihatdan o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, "Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari", "Turkiy xalqlar o'yinlari", "Kavkaz o'yinlari", "Erdin o'yinlari", "Maanchari o'yinlari" kabi mintaqaviy va xalqaro miqyosda festivallar, musobaqalarning muntazam tashkil etilishi, ilmiy tadqiqot ishlarining olib borilishi xalq o'yinlarining jamiyat hayotida tobora ijtimoiy zaruratga aylanib borayotganligini ko'rsatmoqda [11].

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, otabobolarimiz azal-azaldan insonni jismonan chiniqtiruvchi, salomatlikka ijobiy ta'sir etuvchi mashqlarga jiddiy e'tibor qaratishganini ko'ramiz. Masalan, ko'pkari musobaqasi har bir ishtirokchidan chavandozlik mahoratidan tashqari jismoniy kuch, o'tkir zehn va yetti o'lchab bir kesish salohiyatiga ega bo'lishni talab qiladi.

Ajdodlarimiz shunga mos ravishda tayyorgarlik ko'rib, ham ruhiy, ham jismoniy o'sishga erishganlar. Umuman olganda, milliy sport turlarining barchasi otabobolarimizning yashash tarzi, madaniyati va dunyoqarashidan kelib chiqqan holda rivojlangan. O'sha kezlarda kimdir chavandoz, kimdir qilichboz, yana kimdir mergan sifatida tanilgan. Shuningdek, turli o'yinlar va mashqlar tufayli ajdodlarimizda har qanday holatdan olib chiqadigan chaqqonlik, yakkama-yakka olishuvga xos uquv shakllangan [9, 133].

Xalq o'yinlari milliy qadriyatlarimizning ajralmas qismi hisoblanadi. Qadim zamonlardan beri yirik bayramlar, to'y-hashamlar va tantanalarda odamlar o'yin-kulgi qilishgan, kuch-qudrat, epchillik, tezkorlik, zukkolik bo'yicha musobaqalar o'tkazishgan. Bugun esa O'zbekistonda xalq o'yinlari unutilgani yo'q, hatto qayta tug'ilishni boshdan kechirmoqda. Ularning ba'zilari, jumladan kurash va uloq-ko'pkari alohida sport turlari sifatida jahon darajasiga ko'tarilgan.

Dunyoda "An'anaviy o'yinlar" tushunchasi keng qo'llaniladi va jismoniy faoliyatning turli xil an'anaviy turlarini o'z ichiga oladi. "An'anaviy o'yinlar" deganda mavsumiy bayramlar yoki diniy marosimlarga bag'ishlangan ommaviy yig'ilishlar (sayillar) paytida o'tkaziladigan va o'yin-kulgilarni o'z ichiga olgan etnik-madaniy bayramlar tushuniladi. YUNESKO tomonidan an'anaviy o'yinlar insoniyat madaniy merosining ajralmas qismi sifatida e'lon qilingan bo'lib, ular etnik-madaniy o'ziga xoslik va madaniy xilma-xillikni qayta tiklashga xizmat qiladi. An'anaviy o'yinlar – qoida tariqasida, mahalliy xalqlarning tarixi va madaniyati bilan bog'liq bo'lgan muqaddas joylarda o'tkazilib, ular insonning tabiiy va tarixiy-madaniy muhitga moslashuvining jismoniy va ma'naviy ifodasini shakllantiradi [2, 42-43].

An'anaviy o'yinlarning o'zini nafaqat nomoddiy madaniy meros, balki zamonaviy sportning madaniy asosi sifatida ham e'tirof etamiz. An'anaviy o'yinlar dasturi mavsumiy etnik maqomlarga muvofiq ishlab chiqilgan bo'lib, musobaqalar ikki xil bo'lishi mumkin: 1) g'olibni aniqlamasdan zavq uchun

o'tkaziladigan o'yinlar; 2) g'olibni aniqlash bilan o'tkaziladigan o'yinlar [6, 43].

Ko'plab sport turlari zamonaviy o'yin madaniyatining mahsuli bo'lib, ular sport federatsiyalari a'zolari o'rtasida musobaqa qoidalari to'g'risidagi jamoaviy kelishuvlar natijasida paydo bo'lgan. Ularning kelib chiqishi ma'lum odamlarning ismlari bilan bog'liq, jumladan: Jeyms Neysmit (1861–1939) – basketbol muallifi; Jeyms Figg (1684–1734) – boks muallifi; Jigoro Kano (1860–1938) – dzyudo muallifi; Yevgeniy Sando (1867–1925) – bodibilding muallifi; Uilyam Uilson (1844–1912) – suv polosi muallifi; Uilyam Morgan (1870–1942) – voleybol muallifi; Olaf Javdar (1791–1849) – chang'idan sakrash muallifi; Uolton Uingfild (1833–1912) – tennis muallifi; Emil Jak-Dalkroze (1865–1950) – badiiy gimnastika muallifi [4, 38]. Ammo shuni tan olishimiz kerakki, ba'zi sport turlari aynan an'anaviy o'yinlar va musobaqalar asosida kelib chiqqan.

An'anaviy o'yinlar Ipak yo'li bo'ylab yashovchi turli xalqlarning madaniy o'ziga xosligining muhim elementlari hisoblanadi. Ipak yo'li bo'ylab ming yillar davomida yo'lga qo'yilgan o'zaro hamkorlik va mustahkam aloqalar nafaqat an'anaviy o'yinlarning turli mintaqalarda keng tarqalishi, balki ularni turli darajada boyitish uchun ham katta imkoniyatlar yaratgan. Har doim umumbashariy meros xilma-xilligining bir qismi bo'lib kelgan mazkur faoliyat turlari mintaqaviy yoki mahalliy o'ziga xoslik asosida individual yoki jamoaviy tarzda amalga oshirilishi mumkin. Kurash yoki jang san'atining har xil turlari, polo va kamondan otish kabi ot minish musobaqalari, Go, shaxmat va narda kabi ma'rifiy o'yinlar, bolalar o'yinlari Buyuk ipak yo'lida yuzlab yillar davomida mavjud bo'lgan turli an'anaviy o'yinlarga misoldir [8, 12].

Buyuk Ipak yo'li bo'ylab yashovchi turli xalqlar an'anaviy o'yinlari va musobaqalari va faol madaniyatlararo muloqot kontekstida ikki xil yo'naltirilgan tendensiyaning kuzatish mumkin: 1) keng tarqalgan o'yin an'analari fonida qoidalar va urf-odatlarining universallashtirilishi; 2) etnik guruhlarining mahalliy mavjudligi doirasida urf-odatlar

tutashuvi. An'anaviy o'yinlar tartib-qoidasini aniqlashda postmodern vaziyatlarda jismoniy faoliyatning har qanday turi odatda sport bilan bog'liq bo'lganligi bilan murakkablashadi. Shu bilan birga, sport va an'anaviy o'yinlar rivojlanishning turli tendensiyalariga ega: sportning asosiy g'oyasi - universal ishtirokni ta'minlash va sport xalqaro toifasini yaratish uchun birlashtirish; an'anaviy o'yinlarning asosiy g'oyasi madaniy xilma-xillikni rag'batlantirish va mahalliy o'yinlarni birlashtirishdir. Gap shundaki, an'anaviy o'yinlar va musobaqalarni bir vaqtning o'zida ikkita guruhga ajratish mumkin – “tomosha san'ati” va “urf-odatlar, marosimlar, bayramlar” [7, 10-11].

An'anaviy o'yinlar va musobaqalar dunyoning noyob sivilizatsiya xilma-xilligini tiklashga, zamonaviy ilmiy va sport hamjamiyatida tobora ko'proq etnosport deb ataladigan hodisaga chinakam qiziqishni jonlantirishga xizmat qiladi. Etnosportning kelib chiqishi turli xalqlar an'anaviy o'yinlarining madaniy amaliyoti bilan bog'liq. Ularning o'yin doirasi sezilarli darajada torayib borayotganiga qaramay, “milliy qadriyatlarni saqlash uchun ota-bobolarining an'analari davom ettiriladigan” birlamchi o'yin-kulgilar bilan turli bayramlar sonining ko'payishini kuzatish mumkin [7, 7].

Etnosport – an'anaviy o'yinlar va musobaqalarni saqlab qolish uchun xizmat qiladigan zamonaviy xalq sport turidir. Madaniyatshunos Aleksey Kilasov tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, etnosport deganda etnosport nazariyasida tasvirlangan jismoniy faoliyatning an'anaviy turlari, ularni saqlash va rivojlantirish usullari to'plami tushuniladi [1, 161]. Etnosport dasturi an'anaviy o'yinlar va musobaqalardan tashkil topgan sport tadbirlarini o'z ichiga oladi. “Etnosport” tushunchasining o'zi milliy sport turlarining sinonimi sifatida ishlatiladi.

Etnosport turlariga an'anaviy sport turlari, xalq o'yinlari kiradi va bu jismoniy faoliyat turlari insoniyatning madaniy merosini saqlashda katta rol o'ynaydi. Dunyodagi har bir etnik guruh ko'p asrlik o'yin madaniyati asosida o'ziga xos bo'lgan etnosport turlarini yaratdi. Bunday sport turlarini rivojlantirish

YUNESKOning madaniy xilma-xillikni targ'ib qilish, madaniyatlar o'rtasidagi muloqot va jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun nomoddiy madaniy merosni asrab-avaylash bo'yicha faoliyati va dasturlariga hamohangdir.

2008-yil sentyabr oyida YUNESKO va xalqaro sport barcha uchun Assotsiatsiyasi (TAFISA) an'anaviy sport turlari va o'yinlarini targ'ib qilish va saqlash bo'yicha Pusan chaqiruvini qabul qildi. Bu an'anaviy o'yinlar va sportning bag'rikenglik, hamjihatlik, rivojlanish, madaniy hamkorlik va butun dunyoda tinchlikka erishish vositasi sifatidagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqladi. Shuning uchun Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari ko'chmanchi urf-odatlar va turmush tarzi mazmun-mohiyati orqali xalqlar va madaniyatlarni bir-biriga yaqinlashtiradigan yangi harakatlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi [5, 44]. Ko'chmanchi sivilizatsiyalar ko'p asrlar davomida tabiat bilan uyg'unlikda yashab, barqaror rivojlanishning cheksiz modelini ta'minlab kelgan.

Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari eng yirik xalqaro loyiha hisoblanadi. Qirg'iziston Respublikasi hukumati tomonidan 2012-yilda ko'chmanchi sivilizatsiya madaniyatini qayta tiklash va saqlab qolish maqsadida mazkur loyihaga tashabbus ko'rsatilgan. O'sha yili Turkiy Kengash sammitida Jahon ko'chmanchilar o'yinlarini o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilindi. Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlarining vazifasi etnik guruhlar va xalqlar o'rtasida etnomadaniyatning o'ziga xosligini saqlab qolish bilan birga uni qayta tiklash va rivojlantirishdan iborat. Bu, shuningdek, etnik guruhlar va xalqlar o'rtasida bag'rikenglik munosabatlarining o'rnatilishini rag'batlantiradi.

Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari – etnik sport turlari bo'yicha xalqaro sport musobaqalari bo'lib, mazkur musobaqalar Markaziy Osiyoning tarixan ko'chmanchi xalqlarining o'yinlari asosida tashkil etilgan. Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlarining hammuallifi Butunjahon etnik o'yinlar konfederatsiyasi hisoblanadi [2, 645]. I, II va III Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari

Qirg'izistonda (Issiqko'l viloyati Cho'lpon-ota shahrida) o'tkazilgan.

I Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari 2014-yil 9-14-sentyabr kunlari bo'lib o'tdi. Unda 19 mamlakatdan 583 nafar sportchi 10 ta etnosport turi bo'yicha bellashishdi. II Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari 2016-yil 3-8-sentyabr kunlari "Kuch birligi, ruh birligi" shiori ostida o'tkazildi. Unda 62 mamlakatdan 1200 nafar sportchi etnosportning 26 turi bo'yicha kuch sinashdi. III Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari 2018-yil 2-8-sentyabr kunlari o'tkazildi. Unda 82 mamlakatdan qariyb 2000 nafar sportchi ishtirok etdi. Musobaqalar etnosportning 37 turi bo'yicha o'tkazildi [11].

Xalqaro etnosport konfederatsiyasi tashabbusi bilan 2022-yil 27-sentyabr – 2 oktyabr kunlari Turkiyaning Bursa viloyati Iznik shahrida IV Butunjahon ko'chmanchilar o'yinlari bo'lib o'tdi. Ushbu nufuzli sport va madaniyat festivali dasturidan 20 ta sport turi joy olgan bo'lib, e'tiborlisi, ular qatoriga milliy sport turimiz kurash ham kiritilgan. Unda 102 mamlakatdan 3000 dan ortiq sportchilar ishtirok etdi. Mazkur tadbir "Biz an'analardan kelajakka qadar birmiz!" shiori ostida o'tkazildi. E'tiborli jihati mazkur xalqaro festivalga qiziquvchilar va ishtirokchilar sonining yildan yilga oshib borayotganligi xalq o'yinlarining jamiyat hayotida tobora ijtimoiy zaruratga aylanib borayotganligini yana bir bor tasdiqlamoqda.

Shunday qilib, xalq o'yinlari milliy xususiyatlarni va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantiradi, etnik guruh madaniyatini saqlaydi va an'anaviy axloqiy xulq-atvor me'yorlariga asoslangan xususiyatni rivojlantiradi. Xalq o'yinlari o'zini tuta bilish yoki kamtarlik kabi axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish uchun ham asos bo'ladi. Ular, shuningdek, individual va jamoaviy darajada yaxlitlik, hurmat va inklyuzivlik qadriyatlarini targ'ib qiladi, ijtimoiy hamjihatlikni va tinchlikni qo'llab-quvvatlaydi. Ular odamlarni birlashtirish, bag'rikenglikni rivojlantirish, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar qiymatini oshirish uchun ajoyib imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda xalq o'yinlari nafaqat turli mintaqalar aholisining umumiy

merosining konkret elementlari bo'libgina qolmay, balki zamonaviy davrda doimiy uchrashuvlar, o'zaro muloqotlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda.

An'anaviy o'yinlar va musobaqalar ko'p asrlik taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan va ko'plab ijtimoiy muammolarni (sog'liqni saqlash, mehnatga va harbiy ishlarga tayyorlash) hal qilgan, yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga xizmat qilgan. Ular turli

xalqlar madaniyati va tarixi, urf-odatlar, marosimlari, bayramlari bilan uzviy bog'liqdir. Binobarin, bunday o'yin va musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha nafaqat asrlar davomida to'plangan tajribani o'rganish, balki unutilganlarini tiklash, ularni yosh avlodning zamonaviy jismoniy tarbiyasiga joriy etishga ko'maklashish zarur, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кыласов А.В., Гавров С.Н. Этнокультурное многообразие – новая парадигма в развитии спорта // V Международный конгресс «Человек, спорт, здоровье» 21-23 апреля 2011 г., Санкт-Петербург, Россия: Материалы конгресса // под ред. В.А. Таймазова. – СПб: Олимп-СПб, 2011. – С. 161-163.
2. Кыласов А.В. Методология и терминология этноспорта // Массовая физическая культура и оздоровление населения. Журнал. 2011. – С. 41-43.
3. Кыласов А.В. Этноспорт – культурное наследие // Молодежь – культура – политика: историческая память и цивилизационный выбор: VIII юбилейные Панаринские чтения (2010): сб. ст. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, МАКС Пресс, 2012. – С. 644–653.
4. Кыласов А.В. Теория этноспорта: монография. Орг. Объед. Наций по вопросам образования, науки и культуры, Комис. Российской Федерации по делам ЮНЕСКО. – М.: Советский спорт, 2012. – 112 с.
5. Кыласов А.В. Этноспорт. Конец эпохи вырождения: монография. – М.: Территория будущего, 2013. – 144 с.
6. Кыласов А.В. Традиционные игры и этноспорт: общая классификация // Теория и практика физической культуры. 2014. № 8. – С. 43–44.
7. Кыласов А.В. Традиционные игры и состязания вдоль Шелкового пути // Этноспорт и традиционные игры. 2019. № 1. – С. 1–11.
8. Кыласов А.В. Традиционные игры и состязания в Списке нематериального культурного наследия ЮНЕСКО // Культурное наследие России. 2021. № 1. – С. 11–15.
9. Turdimuratov Y.A. Etnosport – milliy sport turlari va xalq o'yinlarini rivojlantirishning muhim omili // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3 (11) / 2023. – P. 132-139.
10. Якубов Ш.М., Якубов А.М. Использование народных игр как духовного наследия в процессе непрерывного образования // Молодой учёный. № 21 (80) / 2014. – С. 721-723.
11. www.olamsport.com – internet portali.